

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ БОЮНЧА ПРЕДМЕТТЕРДИ ЖОЖДО КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДӨӨНҮН ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК ЗАРЫЛДЫКТАРЫ

***Аннотация:** Бул макалада кыргыз адабияты боюнча предметтерди компетенттүүлүккө негиздөөнүн теориялык жана практикалык зарылдыктарынын келип чыгуу себептери жана ал зарылдыктарды турмушка ашыруунун оптималдуу жолдору тууралуу айтылат.*

***Өзөктүү сөздөр:** компетенттүүлүк парадигмасы, полимаданий, көркөм-маданий баалуулук, адабий баалуулук, дүйнөлүк билим берүү, окуу процесси, кредиттик технология, кесипкөй филолог.*

Азыркы окуу процессине байкоо салганда студенттердин өз алдынча иштөөсүнүн жетишсиздиги ачык байкалат. Көбүнесе ал студенттин практикалык иш жүргүзүүсү мугалим тарабынан көзөмөлдөнбөгөндүгү, же мугалимдин сабакты авторитардык формада уюштурганына байланыштуу экендиги менен түшүндүрүлүп келет. Компетенттүүлүк парадигмасы студенттин “субъекти экендигин таануу, анын да жеке байкоолору, алган маалыматтарына карата өздүк талдоолору болушу мүмкүндүгү мугалим тарабынан бааланышын талап кылат” [1]. Мындай мамиле окуу процессинде студенттин кадырын көтөрүү эмес, аны реалдуу турмушта боло турган проблемаларды чечүүгө үйрөтүү, өзгөчө өз алдынча ой жүгүртүп, проблеманы чечүүнүн туура жолун табууга көнүктүрүү болуп эсептелет. Адабий билим берүүдө ал адабий-теориялык адабияттарды окууга, аларды окуганда сынчыл көз карашта мамиле кылууга, кеп боло турган объектиге туура баа бере билүүгө, көп түрдүү маалыматтан өтө маанилүүсүн айырмалап алууга окуган маалыматтарын салыштырып негиздүүсүн бөлүп көрсөтүүгө, натыйжага жетүүнүн оптималдуу жолдорун чыгармачылык менен таба билүүгө үйрөтө турган окутуу формалары, ык-усулдары аркылуу жолго коюлууга тийиш.

Компетенттүүлүк парадигмасы филология багытындагы эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүүдөн ар бир студенттин оозеки жана жазуу кебинин эң жогорку деңгээлде болушун талап кылат. Ал азыркы мезгилдеги сабаттуулуктун кескин төмөндөшү менен түшүндүрүлүп келет. Кайсы адис болбосун өзүнүн ишмердүүлүгүн коомдук-социалдык чөйрөдө ишке ашыра тургандыгы филологиялык билимге карата муктаждыкты бир гана филологдордон талап кылбастан, бардык кесипке ээ болуучулардан талап жатат. Мындай көрүнүш келечекте филолог болууну калаган студенттерге карата коюлган талаптарды андан да жогорулатканын айкындап турат. Ал кийин кесипке ээ болгондо “зарыл боло турган оозеки жана жазуу кебинин жогорку деңгээлде калыптануусун, б. а. окуу процесси аркылуу айта турган оюн оозеки жана жазуу түрүндө түшүнүктүү жана ырааттуу бере алуусун, кырдаалга ылайыктап жеке ойлорун далилдүү баяндап берүүсүн, кепти аргументтештирүүсүн, дис-

куссияга катышуусун, маектешүүнү уюштуруусун, практикалык иштердин бардык түрүндө абалга жараша сүйлөшүүнү жөнгө салуусун, кепти колдонуунун бардык ык-усулдарына ээлик кылуусун” [2] милдеттенет. Азыркы учурдун талабы боюнча оозеки жана жазуу кебине тиешелүү көндүмдөр бир гана монологдук жана диалогдук формадан турбайт. Ошондуктан адабий билим берүү окуу процессинде схема түзүүнү, таблицаларды колдоно билүүнү, ойду так жана таасирдүү жеткирүү үчүн презентацияларды сунуштоону, зарылдыгына жараша тезис жазууну жана аны колдоно билүүнү да көндүм катары калыптандырууга тийиш. Мындай практикалык иштер окуу процессин уюштуруу үчүн гана маанилүү болбостон, башка кесиптин ээлериндей эле филолог адистерди өзүн-өзү реализациялоосун, болгондо аны чыгармачылык менен ишке ашыруу аркылуу рынок шартында конкуренцияга туруштук берүүчү иш-аракеттеринин адат катары жетишүүсүн шарттамакчы.

Компетенттүүлүк парадигмасы адабий билим берүүнүн практикалык иштеринен филолог адистерде дагы бир артыкча сапаттын болушун талап кылат. Ал окуу процесси аркылуу студенттерде, студент кесипке ээ болгондон кийин окуучулардын руханий жактан толук жетилүүсүн камсыздай турган иш чараларды уюштуруусун, андай иш чаралардын окуу мезгилинде уюштурулушунда жетектөөчүлүк касиетке ээ болушун, адабиятта алган билимдеринин негизинде жаран өмүрүнүн аягына чейин кызмат кылып бере турган адабий-эстетикалык табиттин калыптанышын, ошол табит аркылуу айлана-чөйрөсүнө жагымдуу маанай түзүп жашоосун камсыздай турган дүйнө кабылдоону, адабий чыгармалардан алынган тамашалуу окуяларды, юморлорду, зарылдыгына жараша анекдотторду айтып берүүчү жакшы маекчини, ал үчүн адабий чыгармаларды талбай окуп жана айта билген замандашты калыптандырууга максаттанган ар бир практикалык иштин туундусунан алынган натыйжаны күтөт.

Ырас мунун баарын мугалимдин монотондуу лекциясы иш жүзүнө ашыра албайт. Компетенттүүлүк парадигмасы адабият боюнча сабак берген мугалимдерден да бир нече илимий-педагогикалык ишмердүүлүктүн бирдей жашашын талап кылат. Анын

башкысы адабий-эстетикалык дөөлөттөрдү аздектөөчү сезимдин болушу менен түшүндүрүлсө, андай сезимди коштоп жүргөн практикалык иш чараларды аткарууда өзүнүн аракеттерин, поступкаларын адабий-эстетикалык баалуулуктарды урматтоого чакырык сала алган көз караштын, мүнөздүн сөзсүз болушу зарыл. Анткени адабий чыгарма кадим турмуштагыдай адам жана анын турмушундагы түрдүү абалды сюжет аркылуу чагылдырып, анда аракетке келген образдар аркылуу не бир татаал окуяларды сүрөттөп, ал сүрөттөөлөр билим жана тарбия берип жаткан адабиятчыдан кандай кырдаал болбосун туура чечим кабыл алуусун күтүп турат. Албетте, адабий баалуулуктар кандай көп кырдуу болгондой эле анда берилген кырдаалдар, сюжеттик окуялар, эпизоддор жана образдар ошончолук көп түрдүү болгону менен адабият мугалими үчүн адамзат калыптандырган адабий-эстетикалык наркта даяр жооптор бар экендиги талашсыз. Бирок адабий билим берүүнү компетенттүүлүк парадигмасына негиздеп окутууга багыт алган адабият мугалими ошол адабий-эстетикалык дөөлөттөргө ориентир алганы менен адабий талдоо жүргүзүүдө жеке позициясында туруп, ар бир проблеманы деталдаштыруу аркылуу кырдаал өзү аныктоочу жагдайларга барып, өзүнүн адабий ойлоо чеберчилигин мурда илимий-теориялык изилдөөлөрдө аныкталган теориялык ойлор менен айкалыштырып, ошол эле мезгилде автордун да, адабий изилдөөчүнүн да кемчил жактарын ачыкка алып чыга алган сынчыл ой жорумун далилдей алган касиет-сапатка дайыма ээ болушу керек. Бирок мындай сапат компетенттүүлүк парадигмасында адабият мугалимине таандык бир гана касиет болуп саналат да, аны менен дайыма сабак өтүү адабият боюнча өтүлгөн сабакты максатына жеткире албайт.

Экинчиси, адабий чыгарманы көп окуган адам эле адабият мугалими боло албайт. Адабият мугалиминин *көркөм ойлоо жөндөмү* өтө жогору болууга тийиш. Анткени ал адабият сабактарында кыргыз адабиятына таандык окуу материалын гана студенттерге сунуштабастан, ал аркылуу адабий чыгармачылыкта катылган жалпы адабий баалуулуктарды, алардын багыттарын, адабий агымдарды, конкреттүү акын же жазуучунун чыгармачылыгына тиешелүү индивидуалдуу сапаттык белгилерди, ошол эле мезгилде башка улуттук адабияттын баалуу касиеттерин, өзгөчөлүктөрүн айырмалап түшүндүрүп берүүгө милдеттүү. Ошол эле мезгилде адабият мугалими “дүйнөлүк билим берүү системасын кучагына алып келе жаткан полимаданий-эстетикалык (көп маданияттуулукта) билим берүү эрежелерин сактаган педагог болушу” [3] кажет. Себеби, азыркы студентти тигил же бул эле көз карашты жактайт деп эч ким кепилдик бере албайт. Ошондой эле сабакта ар түркүн көз карашка ээ, ар кыл ишенимдер менен жашаган студенттер болушу мүмкүн экендигин эсепке алсак, анда адабият мугалим плюрализмди жетекчиликке алган, ошол эле мезгилде көркөм чыгарманын идеялык мазмунун, поэтикасын жана сюжеттик-композициялык табиятын түшүндүрүүдө түрдүү позициядан караган (автордук, окурмандык, адабиятчылык, мугалимдик, угуучулук жана сабакты алып баруучулук, ж. б.) инсанга айланышы зарыл. Компетенттүүлүк парадигмасынан алганда адабият мугалими адабий чыгармалар аркылуу адамзат калыптандырган жалпы адабий-эстетикалык көркөм-маданий баалуулуктарды студенттерге жеткирүүчү гана болбостон, ар бир сабакта аны алып жүрүүчү да

жөндөмгө ээ болмоюн азыркы мезгилдеги адабият сабагы максатына жетти деш кыйын болуп калды.

“Кредиттик технология” деген окуу процессине кирген азыркы адабият сабагынын практикалык сапаты мурдагыдай мугалимдин көрсөтмөлүү (показательный) бир сабакты өтүп койгону менен чечилбей калды. Буга токтолуп жатканыбыздын себеби, окутуунун өзү окуп үйрөнүү аркылуу таанып-билүү касиетине айланды, б. а. баштагыдай максат бир сабакка эмес, студент окуп жаткан предметтен алган натыйжага, ошол натыйжа турмушта канчалык маанилүү кызмат аткара алгандыгына, окуу процессинде сунушталган маалымат ар бир студент үчүн турмушта керектелүүчү көндүмдөргө кандай кызмат кыла алганына карай коюлса, ал максатка жетүү ошол эле студенттин филолог адис болгондон кийинки ишмердүүлүгүн ишке ашырууда кандай ийгиликке жете алганы менен бааланмакчы. Демек, адабият мугалиминин “сабагына койгон максаты канчалык кесипкөй болушуна карай аныкталат” [4] десек, анда сабакка максат коюу да өзүнчө зор маанилүү көрүнүш экендигин баамдоого болот.

Кесипкөй жана компетенттүүлүк парадигмасын туура түшүнгөн адабият мугалиминин алдында койгон максатка жетүү үчүн ар бир сабакты туура уюмдаштырып, реалдуу турмушта филолог адис муктаж боло турган маселелерди чечүү жолун сабакта пландаштырып, студенттердин окуу жана таанып-билүү ишмердүүлүгүнө талдоо жүргүзүп, көйгөйдү аныктап, себептерин көрсөтүп, студенттер кездеше турган проблемалар кайсылар экендигин проблемалуу суроолор аркылуу коё билип, *алардын өз алдынча, топтошуп жана биргелешип маселе чечүүлөрүнө багыт бере ала турган* жана дайыма чыгармачылык менен изденүүчү татаал жол турат. Албетте андай иш чаралардын сабакта аткарылышы үчүн маалымат технологиясын, компьютердик, аудио жана видео аппараттарды колдонуп, презентацияларды уюштуруп, андай окутуу ык-усулдарын пайдалануу менен студенттин чыгармачыл аракетин, пландаштыруу мүмкүнчүлүгүн, талдоо чеберчилигин, өз ара сындoo жана өзүн-өзү сындoo касиеттерин, бирин-бири уга билген сабырдуулук менен өз оюн далилдөөдөгү толеранттуулукту калыптандырышы керек. Өз оюн далилдөө “менин оюм туура” дегендик эмес, ал илимий-теориялык адабияттар, коомчулукту өз боюна оп тартып бара жаткан маалымат булактары менен компьютердик технологияны туура пайдалануу да болуп саналат. Анткени, азыркы студентке айтуу жетишсиз, аны ынандыруу зарыл. Ал эми аны ынандыруу, бул - бир эле проблемага карата айтылган бир нече көз карашты сунуштоо, алардын алгылыктуу жактарын өзүнчө бөлүп көрсөтүү, ошол эле мезгилде ар түркүн мазмундагы маалымат булактарын пайдаланууну үйрөтүү, ал маалыматтарды кантип салыштырууга карай көндүмдөрүн калыптандыруу, талдоого алынып жаткан проблеманын тегерегинде айтылган ойлорду топтоо, өз алдынча салыштыруу, анык чындык деп тапкан жоопторду талкууга коюу иш чаралары менен коштолот.

Адабий баалуулуктар студент окуп койгондо эле өздөштүрүлө калбайт. Адабий-эстетикалык нарк-насилдик кадырына жетүү үчүн адабият мугалими ар бир проблеманы студенттердин талкуусуна коюп, аныктала турган көркөм чындык менен адабий дөөлөттү коллективдик пикирлешүү кырдаалында тактап, андай иш чаралардын аткарылышы аркылуу көркөм-адабий тилди кептин түрлөрүнө колдонуу

чеберчилигин калыптандырылышын компетенттүүлүк парадигмасы адабият мугалиминин иштөө стили катары тааный тургандыгын белгилей кетели. Анткени, дүйнөлүк коомчулук аныктагандай көпчүлүк жарандар оюн так жана жеткиликтүү түшүндүрө албай калды. Адабият сабагынын реалдуу турмушта бардык жарандар үчүн аткара турган миссиясынын бири дал ушул *пикирлешүү маданиятын калыптандыруу* болуп эсептелет. Азыркы мезгилдеги жазуу жумуштарынан кеткен каталарды мындай койгондо да маектешүүдө туура эмес суроо берип, же берилген соболго одонно жооп айтып ыңгайсыз калгандар коомчулукта ого эле көп кездешүүдө. Мындай көрүнүш филологдордун өздөрүндө да болуп жатканын жокко чыгара албайбыз. Мунун өзү адабият сабактарын компетенттүүлүк парадигмасына негиздөөдө кыргыз эли байыртан колдонулуп келген **чечендик өнөрү** болгондо да практикалык предмет катары окуу зарылдыгын, реалдуу турмушта өз натыйжасын берүүчү -маектешүүнү кызыктуу жана коомчулукка таасирдүү деңгээлде уюштура алган, оозеки кебин адабий-эстетикалык көркөм дөөлөттөрдүн алкагына жеткирген, сүйлөшүүдө монологду, диалогду туура пайдаланып, собол таштоону чеберчиликте, ыгына жараша бере алган, оозеки жазуу кебинен кыргыз эли далай кылым түзгөн көркөм сөз каражаттары төгүлүп турган *пикирлешүүнүн нарк-насилини көрүшүбүз керек* болуп турат.

Компетенттүүлүк парадигмасы окуу процессинде жарандын инсандык касиеттеринин бардыгы толук жетилишин талап кылып жатат. Ал сабакта ар бир студенттин көркөм чыгарманын, тигил же бул акын-жазуучунун окуу программасына кирген чыгармасы качан жарыкка чыккандыгын, же ошол сүрөткердин качан кайсы жерде төрөлгөнүн, ата-теги ким болгону боюнча маалыматтарды билүүнү гана талап кылбастан, окуу ишмердүүлүгүнүн мазмунун өзгөртүү керектигин алдыга коюуда. Тагыраак айтканда, кыргызстандык жаран адабий билим алуу аркылуу азыркы коомго зарыл болуп турган руханий керектөөсүн дайым канааттандыра турган рухий булакты табышы, зарылдыгына жараша дайыма андан азыктанып турушу үчүн маанилүү роль ойногон жолго ээ болуу маселесин чечүү зарылдыгы көтөрүлүүдө. Анткени азыркы доор илимий-техниканын гана жетишкендиги эмес, карапайым адамдын жашап кетүү мүмкүнчүлүгүн барган сайын рынок шарты менен тарытып бара жаткан, анын натыйжасында кийинки муундар арасында өзүнө ишенүүчүлүк азайып баратканын да көрсөтүп жатат. Көркөм-адабий өнөр, көркөм-адабий дөөлөттөр *адам жана анын турмушун ар тараптуу сүрөттөө аркылуу* ар бир жаран турмушта кандай кыйынчылыктарга туш болуусу мүмкүн экендигин чагылдыра далилдеп, ошондой эле андан чыга албай калган көркөм образ кандай трагедия туш болоорун, ошол эле мезгилде андай кырдаалдан чыгууга кандай жолдор болушу мүмкүндүгүн элестүү окуялар, көркөм образдар менен жеткире баяндап берип келгенин эске алсак, көп кылымдап калыптанган ошол тарбиялоо жол-жоболорун колдонуу зарылдыгы турат. Анткени, андай билим жана тарбия берүү жолдорунда билим алып жаткан студентке **көркөм чыгарманы практикалык сабактарда деталдаштырып талдоо** аркылуу руханий жана интеллектуалдык байлыгын өстүрүп, социо-психологиялык маалымдуулугун жогорулатып, турмуштук кырдаалдарда туура багыт таап кетүүгө

жөндөмдүү филолог адисти тарбиялоо жана анын өзүн-өзү өнүктүрүп кетүүсүнө шарт азыркы адабий билим берүүнүн иш чараларынын тизмесинен орун алууга тийиш.

Адабият сабагы аныкталган мыйзамдарын үйрөтүү менен чектелген табигый билимдерди окутуучу сабактарга кирбейт, ошондой эле анын объектиси адам жана анын турмушу болгондуктан, коомдук-социалдык илимдерден айырмаланып турат. Адабият сабагынын мындай өзгөчөлүгү аталган предметте **адам турмушунун өткөн мезгили менен бүгүнкү абалын** (көркөм чыгарма сүрөттөгөн окуялар менен студенттерди байланыштырууда) **тутумдаш кармап окутууга**, болгондо да реалдуу турмушка жаңы келип кирген коомдук-социалдык жаңылануулардын алкагында адабий-эстетикалык маселелерди чечүү зарылдыгы тургандыктан, адабият мугалими күнүгө китеп окуп, күнүгө изденүү жолунда болушу шарт. Ал эми саат сайын өзгөрүлүп турган азыркы заманда ал адабият мугалими үчүн андан бешбетер керек болуп турат. Мындай талап бир жагынан өзүнүн билимин күн сайын жогорулатып туруу зарылдыгы менен түшүндүрүлсө, экинчи тарабынан филолог адистерге билим алуу өмүрүнүн аягына чейин болушу керектигин, **кесипкөй филолог үзгүлтүксүз билим алууга милдеттүү** экендигин аң сезимге калыптандыруу, аны адат катары кала берүүсүнө жетишүү милдетин көрсөтөт. Ошондой эле адабият мугалими өзү окутуп жаткан, же окута турган адабият сабагы башка предметтерге түк окшобогон, дайыма адамдын жан дүйнөсүн “изилдеген” сабак экендигин айырмалай билгени маанилүү. Качан гана мугалим сабактын ошондой касиетин таанып-билгенде гана анын өзүнө таандык спецификалык өзгөчөлүгү ачылат. Анткени, адабият сабагы окуу процессинде чечүү, же талдоо үчүн алдына койгон проблема адамдын адеп-ахлактык, руханий, социалдык жана психологиялык жактан керектелүүчү маданиятына түздөн-түз тиешелүү болуу менен бирге жыйынтыгында ар бир студентте ошол сапаттардын орун алышын камсыздап, реалдуу турмушта туш келсе аны чечүү жолдорун калыптандыра алат. Бирок компетенттүүлүк парадигмасы аны окутууну кыйла жаңылоону талап кылуу менен адабият боюнча ар бир сабак студенттин жан дүйнөсүнүн өнүгүүсү туура багыт алышына, өзгөчө өзүнө, анан чөйрөсүнө, андан соң мамлекетине, анан барып жалпы адамзаттык проблемаларга кайдыгер болбой, ар бир студенти пендечилик турмушта кездешкен кыйынчылыкты жеңүүдө *предметтин синкреттик мүнөздөгү табиятын пайдаланып жол таап кетүүсүнө көркөм кабылоону, эстетикалык табитти туура тарбиялоо* милдети турат.

Адабияттар

1. Стратегия модернизации содержания общего образования: Материалы для разработки документов по обновлению общего образования. – М.: ООО «Мир книги», 2001, 17-бет.
2. Ильин Е. Н. Искусство общения. – М., 1982, 53-54-беттер.
3. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций // Интернет-журнал “Эйдос”. – 2005. – 12 декабрь. (<http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm>).
4. Хуторской А. В. Современные педагогические инновации на уроке. // Интернет-журнал “Эйдос”. – 2007. – 5 июля. <http://www.eidos.ru/journal/2007/0705-4.htm>.